

בראשית

פרק ד'

קין והבל

פסוקים, מפה חזותית, הסברים, מושגים בתוך הפרק ושאלות בגרות עם פתרונות

תמונה (נחלת הכלל): Frans Floris (I), Frans Floris - Adam and Eve with Cain and Abel

בראשית ד': מפת הפרק

ג

צאצאי קין ושת

פסוקים י"ז-כ"ו

ב

הרצח והעונש

פסוקים ח'-ט"ז

א

המנחות

פסוקים א'-ז'

אורך הקטעים ביחס לפרק:

בפרק: 26 פסוקים. בבגרות: במסמך השאלות 7 מועדים שואלים על הפרק (שקפים 25-26 ו-68-69). לא נבדקו כל שאלות הבגרות במסמך.

בראשית ד', פסוקים א'-ו'

א' וְהָאָדָם יָדַע אֶת־חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת־קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת־יְהוָה
ב' וַתִּסָּף לָלֶדֶת אֶת־אָחִיו אֶת־הָבֶל וַיְהִי־הֶבֶל רֹעֵה צֹאן וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה
ג' וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַיהוָה
ד' וְהֶבֶל הֵבִיא גַם־הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמִחֲלִבָּהֶן וַיִּשַׁע יְהוָה אֶל־הֶבֶל וְאֶל־מִנְחָתוֹ
ה' וְאֶל־קַיִן וְאֶל־מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיַּחַר לְקַיִן מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָנָיו
ו' וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־קַיִן לָמָּה חָרָה לָךְ וְלָמָּה נָפְלוּ פָנֶיךָ

קטע: המנחות

בראשית ד', פסוק ז'

ז' הֲלוֹא אִם־תִּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תִיטִיב לִפְתֹּחַ חֲטָאת רִבְץ וְאֵלֶיךָ תִּשׁוּקָתוֹ וְאַתָּה תִּמְנָשֶׁל־בּוֹ

קטע: המנחות

נוסח המקרא: "מקרא על פי המסורה" (ספריא), רישיון CC BY-SA. ללא טעמי מקרא.

הסבר: המנחות

1

הפרק פותח בתיאור המשפחה האנושית הראשונה אחרי הגירוש. קין, הילד הראשון שנולד בדרך הרגילה, הוא זה שרוצח את אחיו. "והאדם ידע את חוה אשתו" - רש"י מסביר שההיריון והלידה קדמו לחטא, כדי לבטל את הפרשנות הנוצרית שמקשרת בין החטא ליצר המיני.

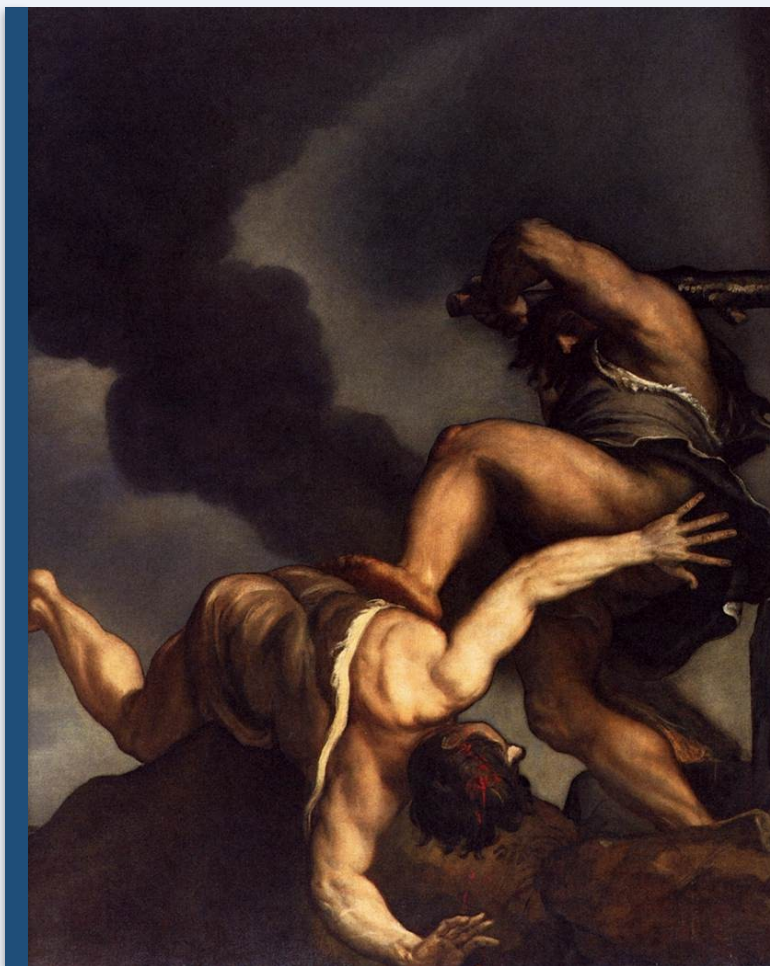
2

"וישע ה' אל הבל ואל מנחתו ואל קין ואל מנחתו לא שעה". ההבדל נובע כנראה מאישיות המקריב ולא מסוג הקרבן. רש"י: קין הביא "מפרי האדמה מן הגרוע, והבל הביא מבכורות צאנו ומחלביהן" - מן המובחר.

מקור ההסבר: לפי סיכומי סוף פסוק (sofpasuk.com) וטקסטולוגיה (textologia.net), בפרפראזה. האתרים מזכירים גם פרשנים: רש"י.

בראשית ד', פסוקים א'-ז'. ההסבר לא נבדק על ידי מורה לתנ"ך.

הסבר: המנחות

1

קין כועס וחרה לו. האל פונה אליו בשאלה "למה חרה לך" ומזהיר: "הלא אם תיטיב שאת, ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ". החטא מתואר כחיה שרובצת ליד הפתח, ועל קין למשול בה.

2

בפסוק 7 יש קושי תחבירי: האם יש שני משפטי תנאי מנוגדים עם שתי תוצאות, או שתי אפשרויות ותוצאה אחת? לפי רש"י "שאת" פירושו "יסלח לך".

מקור ההסבר: לפי סיכומי סוף פסוק (sofpasuk.com) וטקסטולוגיה (textologia.net), בפרפראזה. האתרים מזכירים גם פרשנים: רש"י.

בראשית ד', פסוקים א'-ז'. ההסבר לא נבדק על ידי מורה לתנ"ך.

פסוק מפתח: המנחות

וְהָאָדָם יָדַע אֶת־חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת־קַיִן
וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת־יְהוָה

בראשית ד', פסוק א'

בראשית ד', פסוקים ח'–י"ג

ח' וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל־הֶבֶל אָחִיו וַיְהִי בְהִיּוֹתָם בַּשָּׂדֶה וַיָּקָם קַיִן אֶל־הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ.
ט' וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־קַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי!
י' וַיֹּאמֶר מָה עָשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן־הָאֲדָמָה
י"א וְעַתָּה אָרוּר אַתָּה מִן־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת־פִּיהָ לְקַחַת אֶת־דְּמֵי אָחִיךָ
מִיָּדְךָ.
י"ב כִּי תַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה לֹא־תִסַּף תֵּת־כֹּחָהּ לָךְ נָע וָנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ
י"ג וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל־יְהוָה גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשֹׂא*:

קטע: הרצח והעונש

בראשית ד', פסוקים י"ד-ט"ז

י"ד הֵן גִּרְשֶׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה וּמִפָּנֶיךָ אֶסְתֵּר וְהֵייתִי נָע וְנָד בְּאֶרֶץ וְהָיָה כָּל־מֵצְאִי יִהְרֹגֵנִי!

ט"ו וַיֹּאמֶר לוֹ יְהוָה לָכֵן כָּל־הַיָּג קִין שִׁבְעָתִים יָקָם וַיִּשָּׂם יְהוָה לְקִין אוֹת לְבִלְתִּי הַכּוֹת־אֹתוֹ כָּל־מֵצְאוֹ

ט"ז וַיֵּצֵא קִין מִלִּפְנֵי יְהוָה וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ־נוֹד קְדֵמַת־עֵדֶן

קטע: הרצח והעונש

הסבר: הרצח והעונש

1 שיא הסיפור הוא פסוק 8: "ויאמר קין אל הבל אחיו... ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו". הכתוב לא מספר מה אמר קין לפני שיצאו לשדה, ויש כאן פער בידע של הקורא.

2 האל שואל איפה הבל אחיך ותשובת קין "השומר אחי אנכי" היא הכחשה וחוסר אחריות. האל אומר: "קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה".

3 העונש: קין ארור מן האדמה, הוא לא יוכל לעבוד אותה והוא יהיה "נע ונד". קין טוען שעונשו גדול מנשוא והאל נותן לו "אות" שיגן עליו.

מקור ההסבר: לפי סיכומי סוף פסוק (sofpasuk.com) וטקסטולוגיה (textologia.net), בפרפראזה. האתרים מזכירים גם פרשנים: רש"י.

בראשית ד', פסוקים ח'–ט"ז. ההסבר לא נבדק על ידי מורה לתנ"ך.

הסבר: הרצח והעונש

1 המילה "אח" חוזרת פעמים רבות בסיפור, והשורש ע.ב.ד. מקשר בין קין לאדמה. זה עיקר המסר: האדם אחראי למעשיו ולאחיו.

מקור ההסבר: לפי סיכומי סוף פסוק (sofpasuk.com) וטקסטולוגיה (textologia.net), בפרפראזה. האתרים מזכירים גם פרשנים: רש"י.

בראשית ד', פסוקים ח'–ט"ז. ההסבר לא נבדק על ידי מורה לתנ"ך.

פסוק מפתח: הרצח והעונש

וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל-הָבֶל אָחִיו וַיְהִי בְהִיּוֹתָם בַּשָּׂדֶה וַיָּקָם
קַיִן אֶל-הָבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ.

בראשית ד', פסוק ח'

בראשית ד', פסוקים י"ז-כ"ב

י"ז וַיַּדַּע קַיִן אֶת־אִשְׁתּוֹ וַתֵּהָר וַתֵּלֶד אֶת־חֲנוּךְ וַיְהִי בִנָּה עִיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעִיר כְּנָשִׁם
בְּנוֹ חֲנוּךְ

י"ח וַיֵּלֶד לְחֲנוּךְ אֶת־עֵירֹד וְעֵירֹד יָלַד אֶת־מְחוּיָאֵל וּמְחוּיָאֵל יָלַד אֶת־מֶתוֹשָׁאֵל
וּמֶתוֹשָׁאֵל יָלַד אֶת־לָמֶךְ

י"ט וַיִּקַּח־לוֹ לָמֶךְ שְׁתֵּי נָשִׁים שֵׁם הָאֶחָת עֵדָה וְשֵׁם הַשֵּׁנִית צִלָּה

כ' וַתֵּלֶד עֵדָה אֶת־יֹבֵל הוּא הָיָה אָבִי יֹשֵׁב אֶהֱל וּמִקְנָה

כ"א וְשֵׁם אָחִיו יֹבֵל הוּא הָיָה אָבִי כָל־תִּפְשׁ כְּנֹזר וְעֹגֶב

כ"ב וְצִלָּה גַם־הוּא יָלְדָה אֶת־תּוֹבֵל קַיִן לִטְשׁ כָּל־חֵרֶשׁ נְחֹשֶׁת וּבִרְזָל וְאַחֹת
תּוֹבֵל־קַיִן גַּעְמָה

קטע: צאצאי קין ושת

בראשית ד', פסוקים כ"ג-כ"ו

כ"ג וַיֹּאמֶר לְמַךְ לְנִשְׁוִי עֵדָה וְצִלָּה שְׁמֵעַן קוֹלִי נָשִׁי לְמַךְ הָאֵזְנָה אִמְרָתִי כִּי אִישׁ הִרְגָתִי לְפִצְעִי וְיֵלֵד לְחִבְרָתִי!

כ"ד כִּי שִׁבְעָתִים יָקָם־קִין וּלְמַךְ שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה

כ"ה וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת־אִשְׁתּוֹ וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שָׁת־לִי אֱלֹהִים זֶרַע אַחֵר תַּחַת הַבָּל כִּי הָרָגוּ קִין

כ"ו וּלְשֵׁת גַּם־הוּא יָלַד־בֶּן וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ אֶנוֹשׁ אִזּוֹ הוּחַל לְקָרָא בְּשֵׁם יְהוָה

קטע: צאצאי קין ושת

הסבר: צאצאי קין ושת

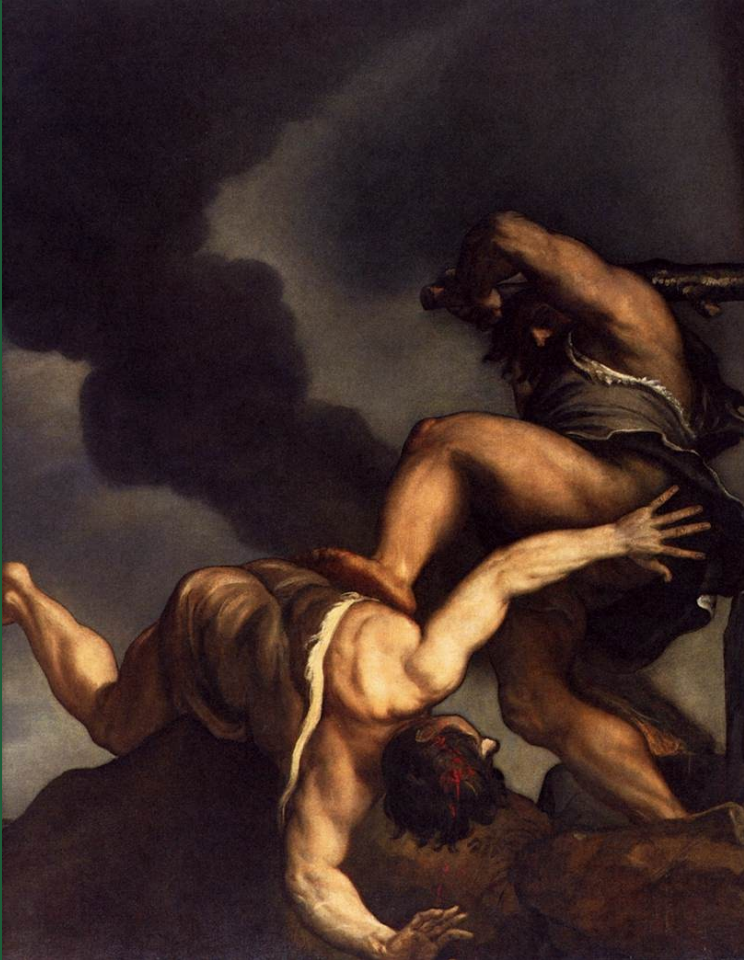
1 אחרי העונש קין בונה עיר, וצאצאיו מפתחים את הציוויליזציה: יבל - רועי צאן, יובל - נגינה, תובל קין - עבודת מתכות. הפרק מתאר איך החברה האנושית והטכנולוגיה מתפתחות.

2 לְמַךְ, מצאצאי קין, מתפאר ברצח ומאיים בנקמה גדולה מזו של קין. האלימות גדלה מדור לדור.

3 בסוף הפרק נולד שת במקום הבל, ובימיו "הוחל לקרוא בשם ה'" - התחלה חדשה של פנייה לאל.

מקור ההסבר: לפי סיכומי סוף פסוק (sofpasuk.com) וטקסטולוגיה (textologia.net), בפרפראזה. האתרים מזכירים גם פרשנים: רש"י.

בראשית ד', פסוקים י"ז-כ"ו. ההסבר לא נבדק על ידי מורה לתנ"ך.

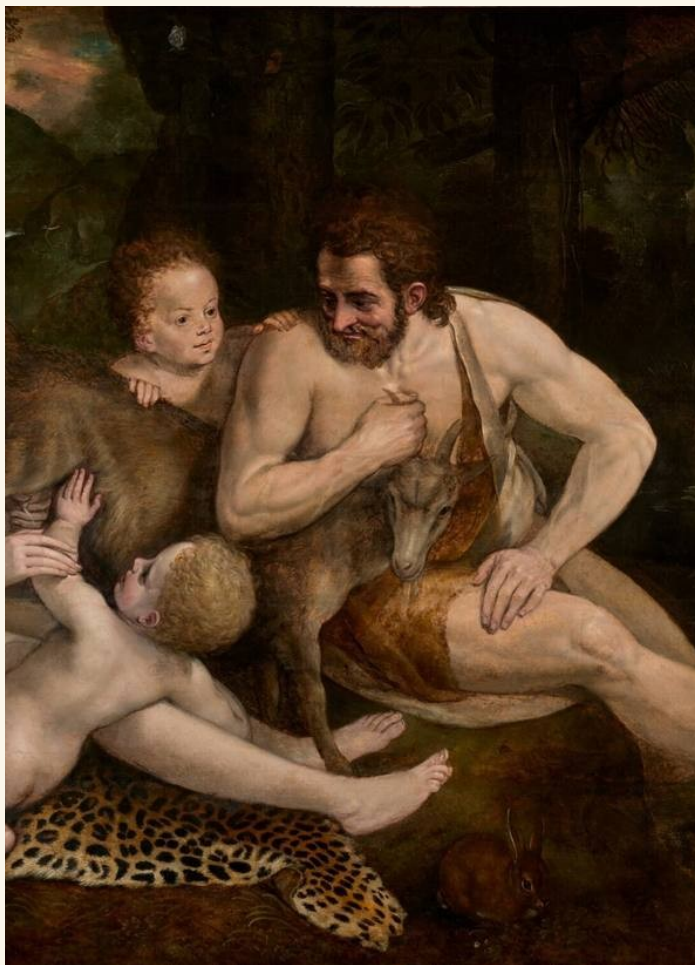

פסוק מפתח: צאצאי קין ושת

וַיֵּדַע קַיִן אֶת־אִשְׁתּוֹ וַתֵּהָרַ וַתֵּלֶד אֶת־חֲנוּךְ וַיְהִי בְנָה
עֵיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעֵיר כְּשֵׁם בְּנוֹ חֲנוּךְ

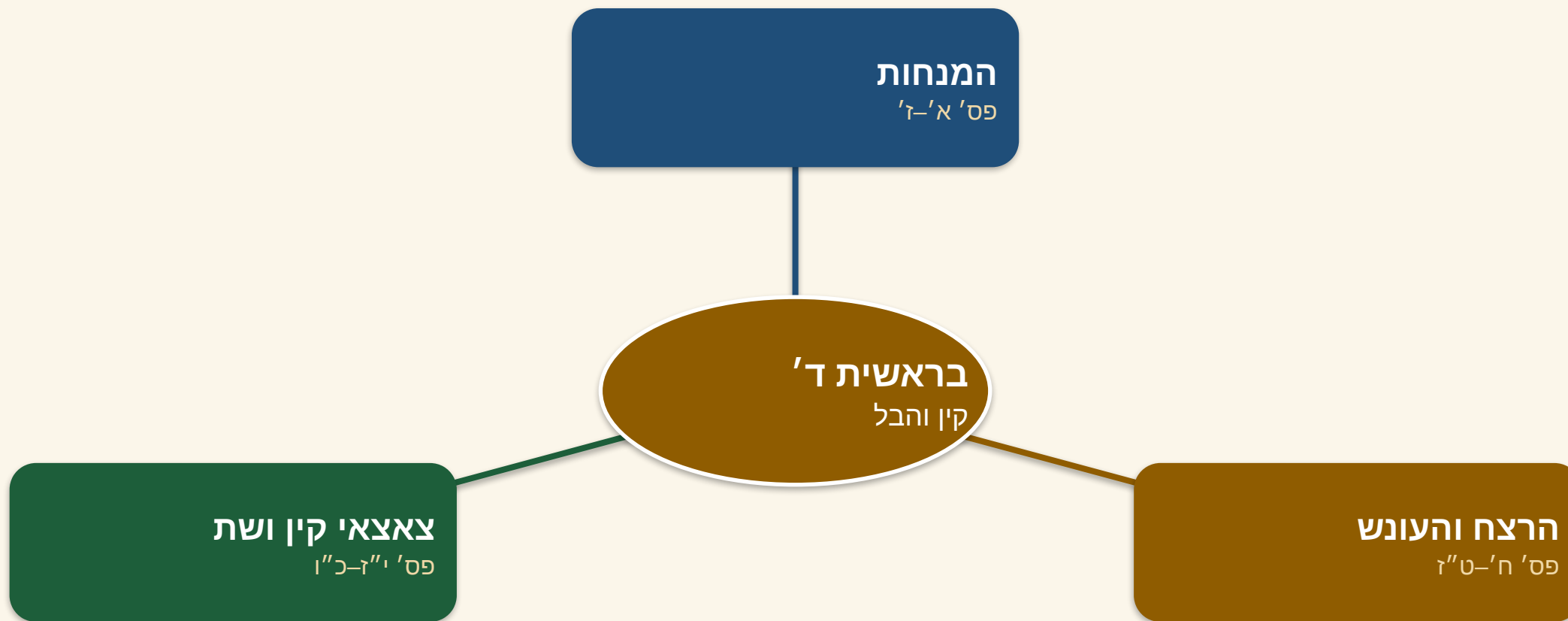
בראשית ד', פסוק י"ז

סיכום בראשית ד': קין והבל

- קין עובד אדמה והבל רועה צאן. שניהם מביאים מנחה, וה' שעה אל הבל ואל מנחתו ואל קין ואל מנחתו לא שעה.
- קין חרה לו מאוד. ה' מזהיר אותו: לפתח חטאת רובץ ואתה תמשל בו.
- קין הורג את הבל בשדה. ה' שואל איפה הבל אחיך וקין עונה "השומר אחי אנכי?"
- העונש: האדמה לא תיתן לו כוחה, והוא "נע ונד". קין חושש להיהרג, וה' שם לו אות.
- קין בונה עיר ונולדים צאצאיו. בסוף הפרק נולד שת, "ויחל לקרא בשם ה'".

תרשים רעיונות: קין והבל

מושג בפרק: מילה מנחה

מה זה?

מילה/שורש החוזר/ת על עצמו/ה במספר פסוקים או פרקים במספר חריג של פעמי או במספר סימלי של פעמי בקטע, או בשתי משמעויות לפחות, המהווה רמז למסר המרכזי בקטע ו/או מוסיפה משמעות נוספת.

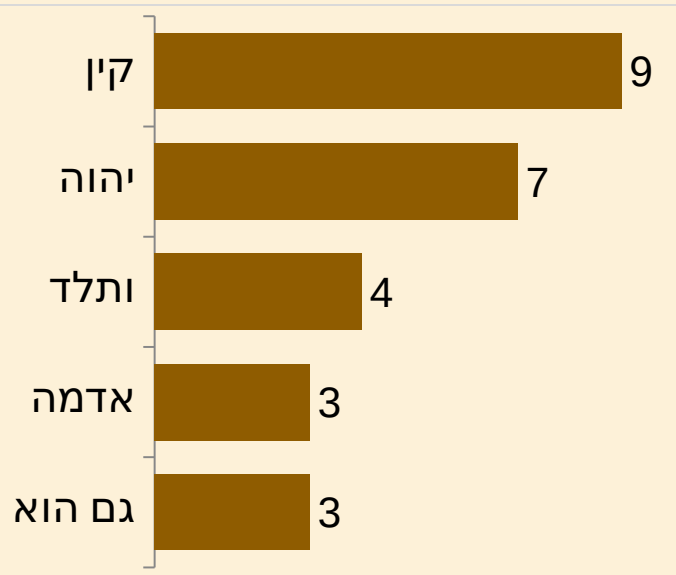
איך זה בא לידי ביטוי בפרק:

"קין" מופיע 9 פעמים בבראשית ד', א'–כ"ו: בפסוקים ג', ח' (פעמיים), י"ג, ט"ו, ט"ז, י"ז, כ"ב, כ"ה. "יהוה" מופיע 7 פעמים. הספירה לפי נוסח השקפים, מילה שלמה, ללא ניקוד.

חזרה על השם מדגישה את מקומו של קין בסיפור: המנחה, הרצח, העונש והצאצאים. הכתוב עצמו אינו מסביר את משמעות החזרה.

הגרף:

מילים שחוזרות הכי הרבה בפרק (בלי מילות קישור).

מושג בפרק: מספר טיפולוגי

מה זה?

מספרים מסוימים חוזרים במקרא הרבה יותר ממספרים אחרים. המספר האלה הם 3, 7 וכפולותיו, 10, 12, 40 וכפולותיו. למשל: לאיוב היו 7 בנים ו3 בנות.

איך זה בא לידי ביטוי בפרק:

מספר טיפולוגי הוא מספר שחוזר ומקבל משמעות סמלית (שבע, ארבעים, שנים עשר). הפסוקים כוללים מספרים כאלה, ואפשר לשאול מה משמעותם.

פסוק ט"ו (קטע: הרצח והעונש): וַיֹּאמֶר לוֹ יְהוָה לֵכֵן כָּל־הָרֶג קִין שִׁבְעָתַיִם יָקָם וַיִּשָּׂם יְהוָה לְקִין אוֹת לְבִלְתִּי הַכּוֹת־אֹתוֹ כָּל־מֵצֹאֵו

פסוק כ"ד (קטע: צאצאי קין ושת): כִּי שִׁבְעָתַיִם יָקָם־קִין וְלִמָּךְ שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה

מושג בפרק: התגלות האל

מה זה?

האלוהים הוא יישות מופשטת, הבוחרת להתגלות לנביאיו ולנבחרי בלבד. ההתגלות היא בדרך כלל בחזיון או בחלום. אך יש לעיתים שהאל מתגלה גם בתופעות טבע ייחודיות: הסנה הבוער, מעמד הר סיני.

בדיקת התאמה לפרק:

בפרק ד' ה' פונה אל קין בדברים ובשאלות (ו'–ז', ט'–טו). אין חלום, חזיון או נביא, ולכן אין להציג זאת כהתגלות לנביא לפי הגדרת המושג. אפשר להשוות כפנייה ישירה של האל אל אדם.

מושג בפרק: רשימות יחס

מה זה?

רשימות של שלשלת המשפחות המתייחסות לאב קדמון: שלשלת היחס מאדם וחוה, מנוח עד אברהם. הרשימה של יעקב ובניו היורדים מצריימה.

איך זה בא לידי ביטוי בפרק:

רשימות יחס הן רשימות של דורות ומשפחות שמבססות קשר בין אנשים. הפסוקים מראים מי נולד ממי ומה חשיבות הקשר.
פסוק י"ח (קטע: צאצאי קין ושת): וַיֵּלֶד לְחִנּוֹךְ אֶת־עֵירָד וְעֵירָד יָלַד אֶת־מְחוּיָאֵל וּמְחוּיָאֵל יָלַד אֶת־מְתוּשָׁאֵל וּמְתוּשָׁאֵל יָלַד אֶת־לֶמֶךְ

מושג בפרק: מידה כנגד מידה

איך זה בא לידי ביטוי בפרק ובבגרות:

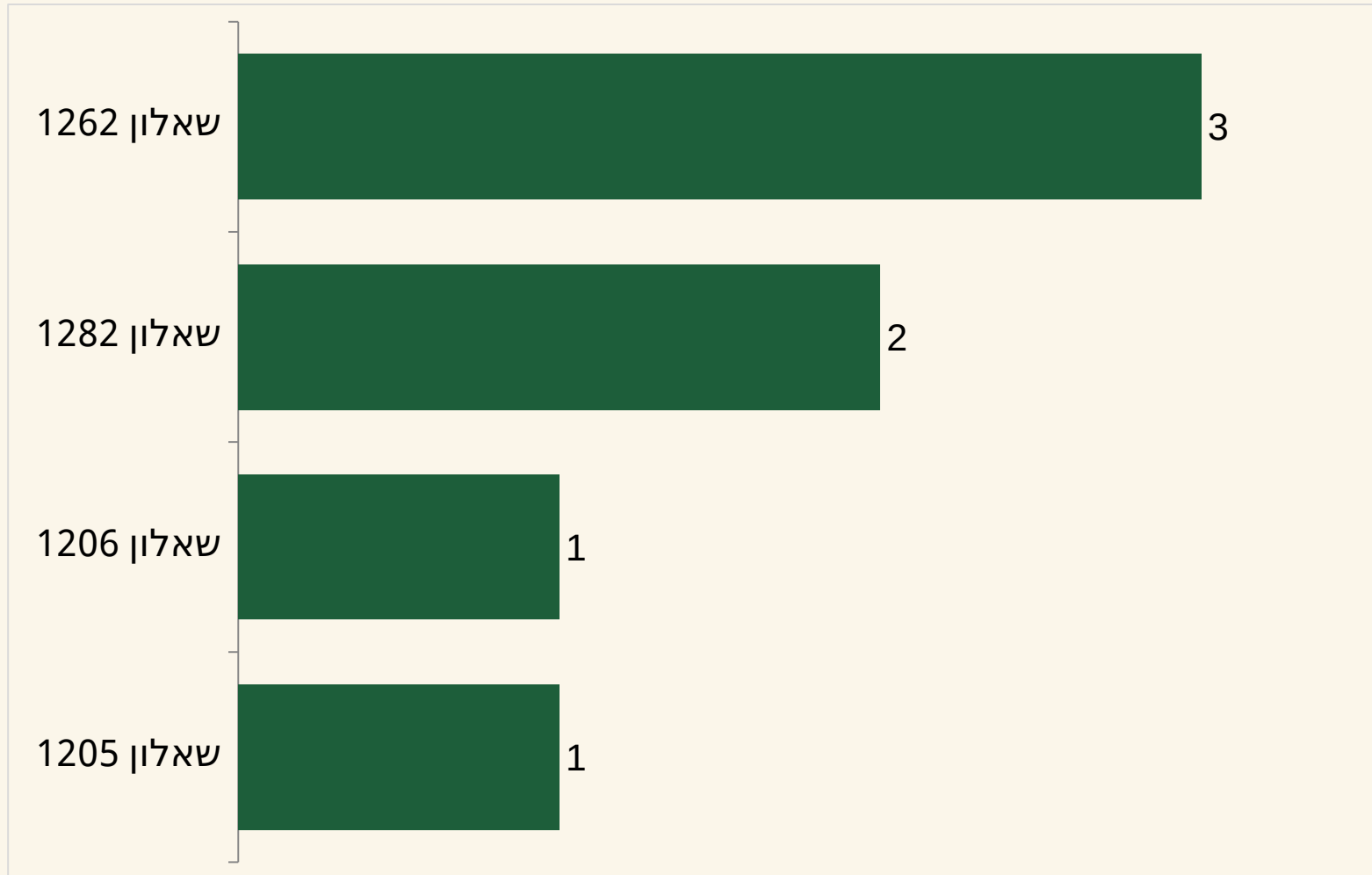
המושג מופיע בשאלת בגרות שנשאלה על הפרק הזה, ולכן כדאי לחפש אותו בפסוקים ולהסביר את הקשר:

קין נענש על פי עקרון מידה כנגד מידה: הוא שפך את דמו של אחיו הבל על האדמה ובכך טימא אותה, לכן עונשו קשור לאדמה. האדמה, שעד כה עבד, לא תתן לו עוד שום יבול, אלא הוא יאלץ להפסיק להיות עובד אדמה כפי שהיה עד כה ולהפוך לנווד: "אָרֹר אֶתְּה מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצָה

מה זה?

עיקרון של ענישה שניתן בהתאמה לחטא. לדוגמא: אדם בגן עדן חטא באכילה, לכן יענש ב"בזיעת אפריך תאכל לחם"

בבגרות: כמה נשאל על בראשית ד'

הגרף מראה

כמה שאלות על הפרק מופיעות בכל שאלון במסמך. בסך הכל 7 שאלות ב־7 מועדים. נוספה קיץ תשפ"ה (1262). לא נבדקו כל שאלות הבגרות במסמך.

בבגרות: על מה שואלים על בראשית ד'

קיץ תשפ"ג (שאלון 1262)

- ◀ (1) יש הטוענים שבפסוקים אלה מתוארות הן התפתחויות תרבותיות של האדם והן הידרדרות מוסרית שלו. ציינו שתי דוגמ...
- ◀ מהו העניין המוזכר בנוגע לשושלת שת ואינו מוזכר בנוגע לשושלת קין? הסבירו מה אפשר ללמוד מכך על שושלת קין.

חורף תשפ"ג (שאלון 1262)

- ◀ (1) הסבירו על פי איזה עיקרון נענש קין, ומדוע נקשרה האדמה לעונשו.
- ◀ פרשנים רבים התלבטו בשאלה מדוע לא נענש קין בעונש מוות.

חורף תשע"ח (שאלון 1282)

- ◀ (1) על פי פסוקים אלה, הסבר ממה קין חושש, וציין סיבה אחת לחששו. (2) האם תגובת ה' על טענותיו של קין מצדיקה...
- ◀ וַיֹּאמֶר קִין אֶל הָבֵל אָחִיו וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה... (פסוק 8). הכתוב אינו מספר מה אמר קין ל...

קיץ תשע"ו (שאלון 1282)

- ◀ בפסוקים 16-24 שלפניך מתוארים שינויים שחלו בדורות הראשונים של האנושות בתחום התרבות ובתחום המוסר. תאר והדגם...
- ◀ (1) לפי דברי חוה בפסוק 1, הסבר את מדרש השם 'קין'. (2) קרא את דברי מ"ד קאסוטו על פסוק 25:

קיץ תשע"ה (שאלון 1206)

- ◀ (1) ציין שני רכיבים בעונשו של קין. הסבר על פי פסוק 2 מדוע עבור קין עונש זה חמור ביותר. (2) איזו הקלה בעו...

בבגרות: על מה שואלים על בראשית ד' (המשך)

חורף תשע"ד (שאלון 1205)

- ◀ יש הטוענים כי בפסוקים אלה קין מוצג כאדם נעדר מצפון ומוסריות. בסס טענה זו על שתי ראיות מן הפסוקים, והסבר כ...
◀ (1) קרא פסוקים 19-25 שלפניך. לפי פסוקים אלה, שושלת קין אחראית להתפתחות התרבות האנושית, אך גם להידרדרותה ה...

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: קיץ תשפ"ג (שאלון 1262)

1. קראו בראשית, פרק ד', פסוקים ט'–כ"ו. ענו על סעיף א — חובה.

א. (1) יש הטוענים שבפסוקים אלה מתוארות הן התפתחויות תרבותיות של האדם והן הידרדרות מוסרית שלו. ציינו שתי דוגמאות להתפתחויות תרבותיות ושתי דוגמאות להידרדרות מוסרית, והסבירו כל דוגמה. (16 נקודות)

(2) קראו פסוקים ט"ז–כ"ב ופסוקים כ"ה–כ"ו. מהו העניין המוזכר בנוגע לשושלת שת ואינו מוזכר בנוגע לשושלת קין? הסבירו מה אפשר ללמוד מכך על שושלת קין. (9 נקודות)

ענו על אחד מן הסעיפים ב–ג.

ב. קראו פסוקים כ"ג–כ"ד. בדברי השירה של למך באים לידי ביטוי גם התרברבות וגם איום. (1) הביאו שתי דוגמאות מן הפסוקים להתרברבות של למך, והסבירו כל דוגמה. (7 נקודות) (2) קראו גם את פירוש המלבי"ם לפסוקים כ"ג–כ"ד.

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: קיץ תשפ"ג (שאלון 1262) (המשך השאלה)

"אתוון, עדה וצלה [...] שמעון קולי ואל תמרו את פי [...] כי אם אעשה איתכם רעה, מי יציל אתכם מידי, הלא [...] איש אחד עשה לי פצע והרגתי אותו ובעת ההרג נתן בי חבורה שהיא קלה מפצע והרגתי גם את הילד שלו, ולא היה מי שיקום כנגדי [...] כי אין משפט נגדי בארץ, כי זרועי רמה [...] ולכן אתן נשי למך, גורו [פחדו] מפני חרב, כי [אישה] אשר תמרה את פי, תומת".

הסבירו נגד מי מופנה האיום בדברי למך על פי הפירוש הזה. (8 נקודות)

ג. (1) קראו פסוק כ"ה וגם בראשית, פרק ד', פסוק א'. יש הטוענים כי השוואה בין מדרש השם של קין (פסוק א') ובין מדרש השם של שת (פסוק כ"ה) מלמדת על שינוי באמונה ובתפיסת העולם של חוה. הסבירו את השינוי. בססו את תשובתכם על מדרש השם של קין ועל מדרש השם של שת. (8 נקודות)

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: קיץ תשפ"ג (שאלון 1262) (המשך השאלה)

(2) קראו פסוקים ט'–י"ב ואת פירוש רמב"ן שלפניכם על פסוק י"ב.
"והנכון בפשוטו שהוא וידוי אמר אמת כי עווני גדול מנשוא וצדיק אתה ה' וישר משפטיך".
על פי פירוש זה, האם חל שינוי בהתנהגות של קין אחרי שנגזר עליו ה' את עונשו? בססו את תשובתכם על הפסוקים ועל הפירוש. (7 נקודות)

פתרון: בראשית ד'

מועד: קיץ תשפ"ג (שאלון 1262)

פתרון

שאלה 1: בראשית ד'

א1. ירידה מוסרית מול התפתחות תרבותית

יש הטוענים שבפסוקים ט'–כ"ו נמצאים ביטויים המציגים את שני הצדדים של צמיחת האנושות: ביטויים להידרדרות מוסרית:

רצח הבל על ידי קין: "קול דְּמִי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן-הָאֲדָמָה". זהו הרצח הראשון בהיסטוריה.

התפארות למך במעשה רצח: "כִּי אִישׁ הָרָגְתִּי לְפָצְעִי וְיֶלֶד לְחֶבְרֹתִי". (הערה: בדף נכתב בטעות "למלד", הכוונה היא ללמך). למך לא רק רוצח, אלא גם מתגאה בכך בשיר.

ביטויים להתפתחות תרבותית:

בניית ערים: "וַיְהִי בִנְיָה עִיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעִיר כְּשֵׁם בְּנוֹ חֲנוֹךְ".

התפתחות תעשיית המתכת: "תּוֹבֵל קִין לְטֹשׁ כָּל-חֵרֶשׁ נְחָשֶׁת וּבְרָזָל".

התפתחות כלי נגינה: "וַיֻּבֵּל הוּא הָיָה אָבִי כָל-תִּפְשׁ כְּנֹר וְעֹגָב".

א2. שושלת קין מול שושלת שת

פתרון: בראשית ד' (המשך)

מועד: קיץ תשפ"ג (שאלון 1262)

קיים שוני מהותי בין שתי השושלות כפי שהן מתוארות בכתוב:

שושלת קין: מתאפיינת באלימות ורצח (קין ולמך) ובפיתוח הצד החומרי והטכנולוגי של העולם.

שושלת שת: מתייחדת בחידוש הקשר הרוחני והדתי עם האל. לאחר הולדת אנוש (נכדו של שת) נאמר: "אִזּ הוּחַל לְקָרָא בְּשֵׁם יְהוָה". בעוד שושלת קין בנתה ציוויליזציה חומרית, שושלת שת החלה את מסורת התפילה והעבודה הרוחנית.

ב1. התרברבות בשירת למך

שירת למך היא ביטוי ליוהרה וגאווה כוחנית:

התפארות ברצח: למך מזהיר שהרג איש וילד על פגיעות קלות בלבד ("לפצעי", "לחבורתי").

התפארות בכוח ובהרתעה: "כִּי שִׁבְעָתִים יִקָּם-קֵין וְלִמָּךְ שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה". הוא טוען שאם קין קיבל הגנה אלוהית פי 7, הוא עצמו חזק מספיק כדי להעניש פי 77 את מי שיפגע בו.

ב2. שירת למך על פי המלבי"ם

פתרון: בראשית ד' (המשך)

מועד: קיץ תשפ"ג (שאלון 1262)

על פי פירוש המלבי"ם, התפארות של למך בכוחו ובמעשי הרצח שלו לא נועדה רק להפגין כוח כלפי חוץ, אלא נועדה בראש ובראשונה להזהיר את נשותיו שיצייתו לו:

"עדה וצלה... אל תמרו את פי, כי אעשה איתכן רעה [..] הלא איש אחד עשה לי פצע ואני הרגתי אותו".
למך משתמש באלימותו ככלי להשלטת פחד ומורא בתוך ביתו שלו.

ג1. השינוי בתודעה של חוה: בין קין לשת

השוואה בין מדרשי השמות שנתנה חוה לשני בניה מלמדת על תהליך רוחני של מעבר מגאווה לענווה:
בלידת קין (פס' א'): חוה רואה בעצמה שותפה יוצרת ושווה לאלוהים – "קָנִיתִי אִישׁ אֶת יְהוָה". היא מדגישה את האקטיביות שלה ("קנייתי") ואת קרבתה למעמד האל.

פתרון: בראשית ד' (המשך)

מועד: קיץ תשפ"ג (שאלון 1262)

בלידת שת (פס' כ"ה): חוה מבטאת צניעות והכרה בתלותה בבורא. היא רואה עצמה כפסיבית וכמקבלת חסד – "כִּי נָשָׂא לִי אֱלֹהִים זָרַע אַחֲרִי". האל הוא היוזם והמעניק, והיא מביעה הודיה על הפיצוי שקיבלה לאחר מות הבל.

ג2. חרטת קין על פי הרמב"ן

קיימת מחלוקת לגבי המשמעות של דברי קין "גָּדוֹל עֹנִי מִנְשָׂא". בעוד שיש המפרשים זאת כתלונה על כובד העונש, הרמב"ן בוחר בפרשנות של חרטה ווידוי:

השלב הראשון (התנערות): בתחילה קין מתנער מאחריות בחוצפה – "לֹא יָדַעְתִּי הִשְׁמִיר אָחִי אֲנֹכִי?" (פס' ט').

השלב השני (ווידוי): לפי הרמב"ן, לאחר שקיבל את עונשו, קין עובר שינוי פנימי ומתוודה על חטאו. "הנכון פשט שהוא ווידוי: אמר אמת כי עווני גדול". קין מודה שחטאו נורא כל כך, שהוא אינו ראוי למחילה, ובכך הוא מקבל על עצמו את צדקת הדין.

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: חורף תשפ"ג (שאלון 1262)

2. קראו בראשית, פרק ד', פסוקים א'–ט"ו.

ענו על סעיף א (חובה).

א. (1) הסבירו על פי איזה עיקרון נענש קין, ומדוע נקשרה האדמה לעונשו. (15 נקודות)

(2) פרשנים רבים התלבטו בשאלה מדוע לא נענש קין בעונש מוות.

קראו גם שמואל ב, פרק י"ד, פסוקים ה'–ז'.

בפסוקים אלה האישה החכמה מתקוע מציגה לדוד המלך סיטואציה משפטית.

הסבירו כיצד דברי האישה החכמה מתקוע עשויים להשיב על שאלה זו. (10 נקודות)

ענו על אחד מן הסעיפים ב–ג.

ב. בפסוק ז' באים לידי ביטוי עקרון הבחירה החופשית, אזהרה והמלצה על דרך החיים הרצויה.

בחרו בשתיים מן האפשרויות האלה המודגשות בקו, והסבירו כיצד כל אחת מהן באה לידי ביטוי בפסוק ז'.

ג. קראו פסוקים ט'–י"ג.

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: חורף תשפ"ג (שאלון 1262) (המשך השאלה)

בפסוק י"ג קין אומר: "גְּדוֹלַעֲוִי מִנְשָׂא". יש הטוענים כי בדברים אלה קין מתלונן לפני ה' על חומרת עונשו, ויש הטוענים כי הוא מודה בחטאו. הסבירו את דברי קין על פי כל אחת מן הטענות האלה. בססו את תשובתכם על הכתוב.

זהו דף התשובות לשאלות שניתחנו קודם לכן (מתוך מבחן חורף תשפ"ג), והוא מציג את המענה המדויק לסוגיות המרכזיות בסיפור קין והבל.

להלן תמלול מסודר של דף התשובות:

2. א. (1)

קין נענש על פי עקרון מידה כנגד מידה: הוא שפך את דמו של אחיו הבל על האדמה ובכך טימא אותה, לכן עונשו קשור לאדמה. האדמה, שעד כה עבד, לא תתן לו עוד שום יבול, אלא הוא יאלץ להפסיק להיות עובד אדמה כפי שהיה עד כה ולהפוך לנווד: "אֲרוּר אֲתָה מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ לְקַחֲתָ אֶת דְּמֵי אֲחִיךָ מִיָּדְךָ."

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: חורף תשפ"ג (שאלון 1262) (המשך השאלה)

האדמה נקשרה לעונשו של קין מכמה סיבות:

כי הוא היה עובד אדמה וכך זה מחמיר את העונש שמונע ממנו להמשיך בעבודה שעד כה היה עסוק בה. בנוסף לכך הוא לא יוכל עוד להביא לה' מפרי האדמה.

כי כאמור הוא טימא את האדמה בשפיכת הדם של אחיו ויש כאן עונש של מידה כנגד מידה. לכן האדמה עצמה מקיאה אותו ומגרשת אותו.

2. א. (2)

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: חורף תשפ"ג (שאלון 1262) (המשך השאלה)

דברי האישה מתקוע יכולים להסביר מדוע לא נענש קין בעונש מוות: היא מציגה מקרה בו אחד משני מבניה הרג את השני. כך נותר לה רק בן אחד ואם הוא יוצא להורג לא יישאר לה יורש. היא מבקשת עזרה מדוד המלך כי בני משפחתה דורשים להוציא להורג את הבן שנותר לה: "וְנִשְׁמִידָה גַם אֶת הַיּוֹרֵשׁ וְכָבוּ אֶת גַּחְלֹתַי אֲשֶׁר נִשְׁאַרָה." מכאן שקין לא הוצא להורג כי לאחר אובדן הבל, קין הוא הבן היחיד שנותר לאדם ולחיה חשש שכך תשמד האנושות.

2. ב.

פסוק ז' מבטא המלצה על דרך החיים הרצויה. ה' אומר לקין: "הֲלוֹא אִם תִּיטִיב שְׂאֵת." כלומר אם תיטיב את דרכך תוכל לשאת את ראשך בשמחה ופניך לא יפלו עוד בזעם וצער.

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: חורף תשפ"ג (שאלון 1262) (המשך השאלה)

פסוק ז' מבטא אזהרה. ה' אומר בהמשך לקין שאם לא ייטיב את דרכו הוא עלול להידרדר: "וְאִם לֹא תִּיטֵּיב לַפֶּתַח חֲטָאת רִבְּץִי וְאֵלֶיךָ תִּשְׁוֹקֶתוּ" כלומר יצר הרע שלו מחכה בפתח של הפצע הנפשי שלו ומשתוקק להוביל אותו לחטאים חמורים.

פסוק ז' מבטא גם בחירה חופשית. כי ה' אומר לקין בסוף דבריו: "וְאִתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ." כלומר שבכל שלב הוא יכול להתגבר על הרע שנמצא בתוכו. למרות שיצר הרע משתוקק להחטיא אותו הוא יכול לשלוט בו ולבחור בטוב.

2. ג. (1)

בפסוק י"ג קין אומר: "גָּדוֹל עֹנִי מִנְשָׂא". יש הטוענים כי בדברים אלה קין מתלונן לפני ה' על חומרת עונשו, ויש הטוענים כי הוא מודה בחטאו.

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: חורף תשפ"ג (שאלון 1262) (המשך השאלה)

הסבר הטענה הראשונה: קין מתלונן שהעונש שקיבל, להיות נע ונד בארץ, הוא כבד מדי. הוא לא יכול לשאת בעונש ולעמוד בו כי העונש יגרום לו למותו. זאת כפי שאומר קין בהמשך דבריו בפסוק י"ד: "הֲנִי גֵרֶשֶׁת אֶתִּי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפְּנֵיךָ אֶסְתֵּר וְהָיִיתִי נֶעַ וְנָד בְּאֶרֶץ וְהָיָה כָּל מֹצְאִי יַהַרְגֵנִי."

הסבר הטענה השנייה: אמנם קין בתחילה כפר באחריותו לחטא ואמר לה' שהוא איננו יודע היכן נמצא אחיו הבל: "לֹא יָדַעְתִּי הַשְׁמִיר אֶחָי אֲנִכִּי." אך כעת הוא מודה בחטאו ואף מכיר בחומרת מעשיו. לכן הוא אומר: "גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשָׂא" וזאת הסיבה שה' מפחית את עונשו ונותן לו אות הגנה: "וַיִּשֶׂם יְהוָה לְקִין אוֹת לְבִלְתִּי הַכּוֹת אוֹתוֹ כָּל מֹצְאוֹ."

תמלול השאלון: חורף תשפ"ב, 1262

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: חורף תשפ"ג (שאלון 1262) (המשך השאלה)

2. קראו בראשית, פרק ד', פסוקים א'–י"ז.

ענו על סעיף א (חובה).

א. קראו פסוקים ו'–י"ב. (1) קין התנהג באופן פסול כלפי ה', כלפי הבל אחיו וכלפי האדמה. הסבירו את ההתנהגות הפסולה בנוגע לכל אחד מהם, ובססו את דבריכם על הכתוב. (12 נקודות) (2) העונש של קין נקבע על פי עקרון "מידה כנגד מידה". הסבירו טענה זו, ובססו את דבריכם על שתי הוכחות מן הכתוב. (13 נקודות)

ענו על אחד מן הסעיפים ב–ג.

ב. קראו את פסוק ז'. (1) את דברי ה' אל קין בפסוק זה אפשר לפרש בשתי דרכים: הצעה או איום. הסבירו את הפסוק על פי כל אחת מן הדרכים. (10 נקודות) (2) לדעתך, מדוע ה' פונה אל קין בדברים שיש בהם דו-משמעות? הסבר את דבריך. (5 נקודות)

ג. קראו פסוקים ל'–י"ז (צ"ל א'–ט"ז) ואת דברי א"ב יהושע:

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: חורף תשפ"ג (שאלון 1262) (המשך השאלה)

"כשאנו חוזרים ובוחנים היטב ובעיניים צלולות את סיומו של סיפור קין והבל, כפי שהוא מובא במקרא, אנו נדהמים לגלות שלא זו בלבד שהרוצח לא נענש בעונש חמור על הרצח שביצע, אלא גם שהעונש החמור פחות שנקבע לו על ידי האלוהים לא התקיים בסופו של דבר". (סיפורי ראשית, רב-שיח על שאלות אנושיות בספר בראשית, עורכת: תניא ציון, ידיעות אחרונות – ספרי חמד, 2002, עמ' 139)

(1) בנוגע לעונש שנגזר על קין ובנוגע למימוש העונש, ציינו והסבירו את הפסוקים שעליהם מבוססים דבריו של א"ב יהושע. (8 נקודות) (2) האם אתה מסכים עם עמדת א"ב יהושע בנוגע לעונש שנגזר על קין ובנוגע למימושו? נמק את תשובתך ובסס אותה על הכתוב. (7 נקודות)

פתרון: בראשית ד'

מועד: חורף תשפ"ג (שאלון 1262)

פתרון

2. א. (1) חטאי קין כלפי שלוש מערכות יחסים

קין התנהג באופן פסול כלפי ה': כאשר ה' שאל אותו היכן הבל אחיו הוא לא התוודה אלא ענה בשקר: "לא ידעתי הַשְׁמִיר אָחִי אֲנִכִּי?" בכך הוא גם מתחצף כלפי ה' ורומז לו: הרי אתה שומר כל הבריות אז מדוע אתה שואל אותי את השאלה הזאת? מדוע אתה לא שמרת על הבל ומנעת ממנו להירצח? כלומר קין רומז לאשמת ה' בהירצחו של הבל. קין התנהג באופן פסול כלפי הבל אחיו: "וַיִּקֶּם קַיִן אֶל הָבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ" כלומר הוא תקף אותו והביא למותו.

פתרון: בראשית ד' (המשך)

מועד: חורף תשפ"ג (שאלון 1262)

קין התנהג באופן פסול גם כלפי האדמה: בכך ששפך עליה את דמו של הבל. בכך הוא טימא את האדמה שדמו של הבל זועק ממנה: "קול דְּמִי אֶחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן-הָאֲדָמָה." לכן ה' אומר לקין: "אָרֹר אֶתְּהָ מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ לְקַחַת אֶת דְּמִי אֶחִיךָ מִיָּדְךָ."

2. א. (2) עונש קין: מידה כנגד מידה

הסבר הטענה שעונשו של קין נקבע על פי עקרון "מידה כנגד מידה": עונשו של קין לא ניתן באופן סתמי אלא העונש קשור לחטא שעשה:

הוא שפך את דמו של הבל על האדמה וטימא אותה לכן עונשו יבוא מן האדמה: "אָרֹר אֶתְּהָ מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ לְקַחַת אֶת דְּמִי אֶחִיךָ מִיָּדְךָ." קין היה עובד אדמה אך כעת האדמה לא תוציא לו עוד דבר מתוכה.

פתרון: בראשית ד' (המשך)

מועד: חורף תשפ"ג (שאלון 1262)

ביסוס שני מן הכתוב: קין רצח את הבל שהיה רועה צאן ונודד לכן באופן של מידה כנגד מידה הוא עצמו יאלץ להפוך לאיש הנודד ממקום למקום ולא יכול להתיישב במקום אחד: "נָע וָנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ."

2. ב. (1) פסוק ז': הצעה מול איום

בבראשית פרק ד' פסוק ז' אומר ה' לקין: "הֲלוֹא אִם תִּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תִיטִיב לִפְתֹּחַ חַטָּאת רִבֶּץ וְאֵלֶיךָ תִּשׁוּקָתוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ."

את דברי ה' לקין ניתן להבין כהצעה: ה' מראה לקין שיש לו שתי אפשרויות ומציע לקין לשלוט ביצר הרע שלו ולא לתת לו להכשיל אותו: "וְאַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ".

את דברי ה' לקין ניתן להבין כאיום: ה' מאיים על קין שאם לא ייטיב את מעשיו היצר הרע ינסה להכשיל אותו יותר ויותר וכאילו יארוב על פתח ליבו וישתוקק להפיל אותו לחטא: "אִם לֹא תִיטִיב לִפְתֹּחַ חַטָּאת רִבֶּץ וְאֵלֶיךָ תִּשׁוּקָתוֹ."

פתרון: בראשית ד' (המשך)

מועד: חורף תשפ"ג (שאלון 1262)

2. ב. (2) – דו-משמעות בדברי האל

לדעתי ה' מדבר לקין באופן של דו משמעות מכיוון שאצל קין יש יצר טוב ויצר רע הנאבקים זה בזה. לכן ה' מצד אחד מאיים כדי להכניע את היצר הרע, ומצד שני מציע ומעודד את היצר הטוב לשלוט.

2. ג. (1) – טענת א"ב יהושע על העונש ומימוש

בנוגע לעונש שנגזר על קין – הרוצח לא נענש בעונש חמור: קין לא מוצא להורג בשל הרצח של הבל, אלא רק נענש בכך שלא יוכל עוד לעבד את האדמה ויאלץ לנדוד ממקום למקום.

בנוגע למימוש העונש – העונש לא התקיים לבסוף: קין נשא אישה והוליד בן. קין בנה עיר וניתן להבין כי שם התיישב באופן קבוע: "וַיֵּדַע קַיִן אֶת אִשְׁתּוֹ וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת הָנוֹךְ וַיְהִי בֶנָה עִיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעִיר כְּשֵׁם בְּנוֹ הָנוֹךְ." כך ניתן להבין שקין לבסוף לא נדד.

2. ג. (2) – הפרכת הטענה של א"ב יהושע

פתרון: בראשית ד' (המשך)

מועד: חורף תשפ"ג (שאלון 1262)

אני אינני מסכים עם עמדתו של א"ב יהושע. נימוקים:

בנוגע לעונש – עונש הנדודים איננו עונש קל אלא הוא סיכן את חייו של קין. זאת כפי שקין עצמו אומר לה': "הֲנִי גֵרֶשֶׁת אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפְּנֵי אֶסְתֵּר וְהִיִּיתִי נֶעַ וְנָד בָּאָרֶץ וְהָיָה כָּל מֹצְאִי יַהַרְגֵנִי."

בנוגע למימוש העונש – קין קרא בכוונה לעיר בשם בנו חנוך כדי להדגיש שהיא רק עבור חנוך (ומן הסתם עבור אימו של חנוך) אבל לא בעבור קין שיצטרך להמשיך ולנדוד. לכן נאמר הוא חי "בְּאֶרֶץ נֹד" כלומר בארץ בה נדד תמיד ללא מנוחה.

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: חורף תשע"ח (שאלון 1282)

ענה על סעיף א (חובה).

א. קרא פסוקים 13-15 שלפניך. (1) על פי פסוקים אלה, הסבר ממה קין חושש, וציין סיבה אחת לחששו. (15 נקודות)
(2) האם תגובת ה' על טענותיו של קין מצדיקה את חששותיו? הסבר. (10 נקודות)

ענה על אחד מן הסעיפים ב-ג.

ב. וַיֹּאמֶר קִין אֶל הָבֶל אָחִיו וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה... (פסוק 8). הכתוב אינו מספר מה אמר קין להבל, ואם התפתחה שיחה בין האחים, הכתוב אינו מפרט את התוכן שלה. (1) מדוע הכתוב אינו מפרט את תוכן השיחה? ציין סיבה אפשרית אחת לכך. (8 נקודות) (2) בנוסח תרגום השבעים לפסוק זה יש תוספת על נוסח המסורה. קרא את נוסח תרגום השבעים שלפניך:

"וַיֹּאמֶר קִין אֶל הָבֶל אָחִיו: נֵלֶכָה לְשָׂדֶה. וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה וַיִּקָּם קִין אֶל הָבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ."

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: חורף תשע"ח (שאלון 1282) (המשך השאלה)

יש מפרשים הטוענים שקין לא תכנן להרוג את הבל, והוא עשה זאת רק בעקבות ריב שהתפתח בין האחים בשדה. האם גרסת תרגום השבעים תומכת בפרשנות זו? נמק את דבריך. (7 נקודות)

ג. לדברי מ' בובר (דרכו של מקרא, ירושלים, תשל"ח), ה' לא קיבל את מנחתו של קין מכיוון שניסה ללמד את קין להתמודד עם יצריו האפלים. (1) על מה בכתוב אפשר לבסס את דבריו של בובר? הסבר. (8 נקודות) (2) כתוב פירוש נוסף שלמדת לסירוב של ה' לקבל את מנחתו של קין. (7 נקודות)

פתרון: בראשית ד'

מועד: חורף תשע"ח (שאלון 1282)

פתרון

1. א. (1) חשש קין:

קין חושש מכך שמעתה כל חייו הוא יצטרך לנדוד ממקום למקום ללא יכולת לשבת קבע במקום אחד, וכתוצאה מכך יהיה חשוף לאפשרות של נקמת דם. הוא מרגיש שה' מפקיר אותו – לא רק שיהיה מנותק מהשגחת האל ("ומפניך אסתר"), אלא שיהיה פגיע פיזית לכל מי שימצא אותו בדרכים.

1. א. (2) הצדקת החשש על ידי ה':

תגובת ה' מצדיקה את חששותיו. אלוהים אינו מבטל את דבריו, אלא נותן לו אות שנועד להגן עליו ולהציגו כמי שחסות האל עליו. העובדה שהאל מבטיח עונש של "שבעתיים" למי שיפגע בקין מעידה על כך שהחשש מפני פגיעה פיזית ברוצח המגורש היה ממשי ומוצדק.

1. ב. (1) שתיקת הכתוב בשיחה:

השמטה מכוונת: אפשרות אחת היא שהתוכן הושמט כדי להדגיש את המעבר המהיר והאלים מדיבור למעשה.

פתרון: בראשית ד' (המשך)

מועד: חורף תשע"ח (שאלון 1282)

גרסאות חיצוניות: ניתן ללמוד מגרסת תרגום השבעים (שם מופיעה התוספת "נלכה השדה") שהיה קיים תוכן לשיחה אך הוא לא נשמר בנוסח המסורה.

פרשנות לשונית: יש הקוראים את המילה "ויאמר" מלשון מרירות (וימר) – קין לא דיבר, אלא ביטא מרירות פנימית שפרצה באלימות.

1. ב. (2) תרגום השבעים ותכנון הרצח:

גרסת תרגום השבעים אינה תומכת בפרשנות שמדובר בריב ספונטני. להיפך, האמירה "נלכה השדה" מעידה על תכנון מוקדם. קין מוביל את הבל למקום מבודד שבו אין עדים, מה שמראה על כוונה להרוג במחשבה תחילה.

1. ג. (1) דברי מ' בובר על הניסיון:

בובר מתבסס על פסוק 7: "הָלוֹא אִם תִּיטִיב שְׂאֵת...". האל מייעץ לקין לשלוט בכעסו ומעניק לו את זכות הבחירה. הניסיון (אי-קבלת המנחה) לא היה עונש, אלא כלי שנועד ללמד את קין להתמודד עם ה"חטאת" הרובצת בפתח ולמשול ביצרו.

פתרון: בראשית ד' (המשך)

מועד: חורף תשע"ח (שאלון 1282)

1. ג. (2) סיבת הסירוב למנחה (פירוש נוסף):
קין הביא מנחה "מפרי האדמה" – באופן סתמי, ללא השקעה. לעומתו, הבל הביא "מבכורות צאנו ומחלביהן".
הסירוב נבע מהבדל באיכות ובכוונה: הבל נתן את המיטב, וקין נתן מן הנמצא.
2. אברהם וסדום (בראשית י"ח)
 - א. דברי כניעה של אברהם:
הנמכת עצמי: "הִנֵּה נָא הוֹאֲלֹתִי לְדִבֶּר אֶל אֲדֹנָי וְאֲנֹכִי עֹפֵר וְאֹפֵר" (פסוק 27). אברהם מכיר באפסיותו מול גדולת הבורא.
 - בקשת סליחה על העזתו: "אֵל נָא יִחַר לְאֲדֹנָי וְאֲדִבֶּרָה" (פסוק 30). אברהם חושש מכעס האל על כך שהוא ממשיך להתמקח על הצלת העיר.
 - ב. דברי מיקוח וצדק:
אברהם מציג טיעון מוסרי חריף: לא ייתכן שהאל ישמיד צדיקים יחד עם רשעים.
הטיעון: "חֲלָלָה לָךְ מַעֲשֵׂת כְּדִבְרֵי הַזֶּה לְהַמִּית צַדִּיק עִם רָשָׁע".

פתרון: בראשית ד' (המשך)

מועד: חורף תשע"ח (שאלון 1282)

השאלה הרטורית: "הַשִּׁפְט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט?". אברהם דורש עקביות מוסרית מהאל עצמו.

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: קיץ תשע"ו (שאלון 1282)

ענה על סעיף א (חובה).

א. בפסוקים 16-24 שלפניך מתוארים שינויים שחלו בדורות הראשונים של האנושות בתחום התרבות ובתחום המוסר. תאר והדגם כל אחד מן השינויים. בסס את דבריך על הכתוב.

ענה על אחד מן הסעיפים ב-ג.

ב. קרא את פסוק 1 ואת פסוקים 25-26 שלפניך. (1) לפי דברי חוה בפסוק 1, הסבר את מדרש השם 'קין'. (7 נקודות)
(2) קרא את דברי מ"ד קאסוטו על פסוק 25:

"הפעם אין חוה מביעה רגשי שמחה וגאווה מעין אלה שהביעה בשעה שנולד לה בנה הבכור... [הפעם] דבריה נאמרים... מתוך ענווה וצניעות." (מ"ד קאסוטו, פירוש על ספר בראשית)

הסבר כיצד מדרשי השם שבפסוק 1 ובפסוק 25 מעידים על הענווה והצניעות של חוה בשעה שילדה את שת, וציין מה היה יכול לגרום לשינוי שחל בחוה. (8 נקודות)

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: קיץ תשע"ו (שאלון 1282) (המשך השאלה)

- ג. קרא גם בראשית, ד', 12. (1) מהי הסתירה בין הנאמר בסוף פסוק 12 לנאמר בפסוק 16 בקטע שלפניך? (7 נקודות) (2) לפניך הפירוש של רמב"ן לביטוי "בארץ נוד":
- "שלא הלך בכל העולם, אבל באותה הארץ ישב, נודד תמיד, לא ינוח במקום ממנה כלל."
- כיצד רמב"ן מיישב את הסתירה הזאת? (8 נקודות)

פתרון: בראשית ד'

מועד: קיץ תשע"ו (שאלון 1282)

תשובות למבחן (על פי חומר הלימוד לבגרות) - יש לבדוק את התשובות

א. שינויים בתרבות ובמוסר (פסוקים 16-24)

בתחום התרבות (התפתחות חיובית/טכנולוגית): האנושות מתפתחת מבחינה ציוויליזציונית. הדוגמאות מהכתוב הן: בניית ערים ("וַיְהִי בִנְיָן עִיר"), פיתוח המרעה והמקנה ("אָבִי יֹשֵׁב אֶהָל וּמִקְנֶה"), פיתוח האמנות והמוזיקה ("אָבִי כָּל תִּפְשׁ כְּנֹר וְעֹגֵב"), ופיתוח תעשיית המתכת ("לִטֵּשׁ כָּל חֵרֶשׁ נְחָשֶׁת וּבְרָזָל").

בתחום המוסר (הידרדרות): לצד הקדמה הטכנולוגית חלה נסיגה מוסרית. למך נושא שתי נשים (עדה וצלה), ובכך מפר את המודל המונוגמי של גן עדן. בנוסף, מופיעה אלימות קיצונית בשירת למך: "כִּי אִישׁ הִרְגֹתִי לְפָצְעִי וְיֶלֶד לְחֶבְרֹתִי" – הוא מתגאה ברצח על פגיעה קלה, ומצהיר שנקמתו תהיה פי 77.

ב. מדרשי השם של קין ושת

פתרון: בראשית ד' (המשך)

מועד: קיץ תשע"ו (שאלון 1282)

(1) מדרש השם 'קין': השם נגזר מהשורש ק.נ.ה. חוה אומרת: "קָנִיתִי אִישׁ אֶת ה'". היא חשה גאווה רבה ורואה בעצמה שותפה פעילה וישירה לאלוהים ביצירת חיים חדשים. (2) ענווה וצניעות מול גאווה: בקין: חוה משתמשת בשם ה' כשותף ("את ה'"). היא במרכז ("קניתי").

בשת: חוה אומרת "כִּי נָשָׂאתִי לִי אֱלֹהִים זֶרַע אַחֲרַי". כאן היא משתמשת בשם 'אלוהים' (מידת הדין/ריחוק) ורואה עצמה כפסיבית – אלוהים הוא המעניק, והיא המקבלת.

הגורם לשינוי: הטראומה של רצח הבל ואובדן קין. חוה למדה בדרך הקשה שהחיים הם מתנה שבירה ולא קניין אישי, והכאב הפך אותה לענווה יותר.

ג. הסתירה בנוגע לנדודי קין

פתרון: בראשית ד' (המשך)

מועד: קיץ תשע"ו (שאלון 1282)

(1) הסתירה: בפסוק 12 נגזר על קין עונש של נדודים נצחיים – "נָע וָנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ", גזירה שמונעת התיישבות קבע. לעומת זאת, בפסוקים 16-17 נאמר שקין התיישב בארץ נוד ואף בנה עיר, מה שמעיד על ישיבת קבע והפסקת הנדודים. (2) יישוב הסתירה לפי רמב"ן: רמב"ן מסביר ש"ארץ נוד" היא אזור מוגדר. קין אכן לא נדד בכל העולם, אלא הוגבל לתחום גיאוגרפי מסוים. עם זאת, בתוך אותו תחום הוא מעולם לא מצא מנוח; גם כשבנה עיר, הוא המשיך לחוש חוסר שקט פנימי ונדודים נפשיים בתוך חומותיה, וכך התקיים עונשו באופן מהותי.

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: קיץ תשע"ה (שאלון 1206)

ענה על סעיף א (חובה). א. בקטע זה קין מתואר כחוטא המתנער מהאחריות למעשהו. הבא מן הקטע שתי ראיות המבססות זאת, והסבר אותן.

ענה על אחד מן הסעיפים ב-ג. ב. בבראשית רבה, כ"ב, הדיון על פסוק 8 מתחיל בשאלה "על מה היו מדיינים?" (1) השאלה בבראשית רבה עוסקת בפער שבפסוק 8. מהו פער זה? (2 נקודות) (2) איזה מסר אפשר לדעתך ללמוד מן הפער שציינת בתת-סעיף (1)? (3 נקודות)

ג. קרא גם בראשית, ד', 2 ופסוקים 11-15 בקטע שלפניך. (1) ציין שני רכיבים בעונשו של קין. הסבר על פי פסוק 2 מדוע עבור קין עונש זה חמור ביותר. (3 נקודות) (2) איזו הקלה בעונש קיבל קין? הסבר, ובסס את דבריך על הכתוב. (2 נקודות)

פתרון: בראשית ד'

מועד: קיץ תשע"ה (שאלון 1206)

תשובות לשאלה מספר 1: קין והבל (בראשית ד')

א. ראיות להתנערות קין מאחריות:

הכחשת החטא: קין עונה לה' בשאלה רטורית מתחמקת – "הֲשֹׁמֵר אָחִי אֲנִי?" (פסוק 9). הוא מנסה לטעון שאין זה מתפקידו לדעת איפה אחיו או לדאוג לו.

התמקדות בעצמו: במקום להצטער על הרצח, קין מתלונן על הקושי שיחווה בעקבות העונש – "גָּדוֹל עֹנִי מִנְשָׂא" (פסוק 13). הוא רואה בעונש גזירה שאינו יכול לעמוד בה.

ב. הפער הלשוני והמסר (פסוק 8):

(1) זיהוי הפער: הכתוב מציין שקין אמר משהו להבל ("וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הָבֶל אָחִיו"), אך משמיט את תוכן הדברים. הקורא נשאר עם חלל בטקסט – מה הוא אמר לו? זהו "פער" שפרשנים ומדרשים מנסים למלא.

פתרון: בראשית ד' (המשך)

מועד: קיץ תשע"ה (שאלון 1206)

(2) המסר מהשמטת הדברים: ניתן ללמוד מכך שסיבת הריב או תוכן השיחה אינם רלוונטיים. שום תירוץ או ויכוח אינו מצדיק את מעשה הרצח הנורא שבא לאחר מכן. השתיקה של הכתוב מבטלת את חשיבות המילים ומדגישה את חומרת המעשה.

ג. רכיבי העונש וההקלה:

(1) שני רכיבי העונש:

חיי נוודות: "נָע וָנָד תִּהְיֶה בְּאֶרֶץ" – אובדן תחושת הבית והיציבות.

עקרות האדמה: "כִּי תַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה לֹא תִסַּף יָת כֹּחָהּ לָךְ" – האדמה לא תניב לו יבול.

חומרת העונש: לפי פסוק 2, קין היה "עֹבֵד אֲדָמָה". עבור חקלאי שזהו מרכז חייו וזהותו, האיסור לעבד את הקרקע והפיכתו לנווד הם עונש כבד וקשה במיוחד.

(2) ההקלה בעונש (יש לבחור פירוש אחד):

אות פיזי: אות (אולי משמו של ה') החקוק על מצחו של קין שמגן עליו מפני נוקמי דם.

פתרון: בראשית ד' (המשך)

מועד: קיץ תשע"ה (שאלון 1206)

אות הכוונה: סימן או מפה המראים לו את הדרך הבטוחה ללכת בה כדי שלא יותקף.
הצהרה אלוהית (או): ה' מכריז שמי שיפגע בקין ייענש שבעתיים ("כֹּל הַרְגָה קִין שְׁבַע־נִשְׁמוֹת יָקָם"), מה שיוצר הרתעה ומגן על חייו.

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: חורף תשע"ד (שאלון 1205)

- ענה על סעיף א (חובה). א. קרא פסוקים 3-4 שלפניך. (1) מפסוקים אלה אפשר ללמוד כי הבל השתדל יותר מקין בהכנת מנחתו לאלוהים. הסבר כיצד אפשר ללמוד זאת מן הכתוב. (6 נקודות) (2) מפסוקים אלה אפשר ללמוד כי קין הבין לפני הבל את החשיבות של מתן מנחה לה'. הסבר כיצד אפשר ללמוד זאת מן הכתוב. (4 נקודות)
- ענה על שניים מהסעיפים ב-ד. ב. קרא פסוקים 5-8 שלפניך. סיפור קין והבל עוסק בדחפים שיש לאדם. (1) מהו הדחף המניע את קין? בסס את דבריך על הכתוב. (3 נקודות) (2) מהו המסר שאלוהים מבקש ללמד את קין בנוגע לדחף זה? בסס את דבריך על הכתוב. (3 נקודות)
- ג. קרא פסוקים 8-14 שלפניך. יש הטוענים כי בפסוקים אלה קין מוצג כאדם נעדר מצפון ומוסריות. בסס טענה זו על שתי ראיות מן הפסוקים, והסבר כל ראייה.

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: חורף תשע"ד (שאלון 1205) (המשך השאלה)

ד. (1) קרא פסוקים 19-25 שלפניך. לפי פסוקים אלה, שושלת קין אחראית להתפתחות התרבות האנושית, אך גם להידרדרותה המוסרית. הסבר דברים אלה, ובסס אותם על הכתוב. (4 נקודות) (2) קרא פסוק 26 שלפניך. הסבר את התקווה הנרמזת בפסוק זה. (2 נקודות)
שאלה מספר 5: קין והבל (בראשית ד')

א. המנחה והיוזמה

(1) העדפת מנחת הבל (השתדלות יתרה): מהכתוב עולה שהבל השקיע יותר בהכנת מנחתו (יש לציין דוגמה אחת): איכות המנחה: הבל הביא "מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמִחֲלִבָּהּ" – הוא בחר את הצאצאים הראשונים ואת החלקים המובחרים והשמנים ביותר, מה שמעיד על כבוד והשקעה.
העיתוי (פירוש "מקץ ימים"): קין הביא את מנחתו בסוף העונה/השנה. ייתכן והדבר רומז שהביא את מה שנותר ולא את הפרי המובחר והראשון.

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: חורף תשע"ד (שאלון 1205) (המשך השאלה)

(2) היוזמה של קין: למרות מנחתו הפחותה, קין הוא זה שהיה הראשון להעלות את הרעיון להביא מנחה לאל. הבל רק הלך בעקבותיו: "וַיָּבֵא קַיִן... וְהָבֵל הֵבִיא גַם הוּא...". המילים "גם הוא" מדגישות את היות קין היוזם המקורי.

ב. הדחפים והבחירה החופשית

(1) הדחף המניע את קין: הרגש שמציף את קין הוא כעס, כאב ורצון לנקמה בעקבות דחיית מנחתו. הכתוב מציין: "וַיִּחַר לְקַיִן מְאֹד" וכן שאלת האל: "לָמָּה חָרָה לְךָ?". (2) המסר האלוהי: אלוהים מבהיר לקין שביכולתו לשלוט ברגשותיו ובדחפיו ההרסניים. הוא אומר לו: "וְאַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ" – כלומר, למרות שהחטא מפתה ("רובץ לפתח"), לאדם יש את הבחירה החופשית והכוח המוסרי לגבור עליו.

ג. קין כאדם ללא מצפון (ראיות)

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: חורף תשע"ד (שאלון 1205) (המשך השאלה)

המעשה עצמו: קין רוצח את הבל אחיו בדם קר – "וַיָּקָם קַיִן אֶל הָבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ".
ההתנערות: לאחר הרצח, קין מכחיש את המעשה ואת אחריותו המוסרית בשאלה המתריסה: "הֲשֹׁמֵר אָחִי אֲנִי?".
ד. התפתחות התרבות מול הידרדרות המוסר
(1) טכנולוגיה מול מוסר:
התפתחות טכנולוגית: שושלת קין אחראית לפיתוח האמנות ("תִּפְשׁ כְּנֹר וְעֹגֵב") ועיבוד המתכות ("חֵרֶשׁ נְחֹשֶׁת וּבְרָזִל").

שאלת בגרות: בראשית ד'

מועד: חורף תשע"ד (שאלון 1205) (המשך השאלה)

הידרדרות מוסרית: למך (מדורות קין המאחרים) מתפאר באלימותו ובמעשי רצח חסרי פרופורציה: "כִּי אִישׁ הִרְגֹתִי לִפְצָעִי וַיֵּלֶד לְחֶבְרֹתִי". (2) התקווה הנרמזת: התקווה בסוף הפרק מופיעה בלידת בנם השלישי של אדם וחווה – שת. לאחר מכן נולד לו בן בשם אנוש, וזהו השלב שבו האנושות חוזרת לעבודת האל ("אֲזַ הוֹחֵל לְקַרֵּא בְּשֵׁם יְהוָה"), המהווה "תיקון" לניתוק המוסרי של שושלת קין.

פתרון: בראשית ד'

לא נמצא פתרון לשאלה זו במסמך המקור.

שאלת בגרות: קיץ תשפ"ה, שאלון 1262, שאלה 1 (בראשית ד')

1. קראו בראשית, פרק ד', פסוקים א'–ט"ו. ענו על סעיף א — חובה. א. (1) קראו פסוקים ג'–ד'. הביאו סיבה אפשרית אחת הנרמזת בפסוקים אלה להתעלמות של ה' מן המנחה של קין ולהעדפת המנחה של הבל. הסבירו את דבריכם. (15 נקודות) (2) יש הטוענים כי ה' התעלם מן המנחה של קין כדי להעמידו בניסיון. כיצד דברי ה' לקין בפסוק ז', "לפתח חטאת רבץ ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו", יכולים לחזק טענה זו? הסבירו את דבריכם. (10 נקודות)

ענו על אחד מן הסעיפים ב–ג. ב. (1) קראו פסוק י"ג. יש המפרשים את המילה "עוונתי" מלשון עונש, ויש המפרשים מלשון חטא. הסבירו את דברי קין לה' על פי כל אחד מן הפירושים האלה. (10 נקודות) (2) קראו פסוק י"ד. לדעתכם, איזה פירוש מן הפירושים הולם יותר את הנאמר בפסוק י"ד? הסבירו את דבריכם ובססו אותם על הכתוב. (5 נקודות) ג. קראו בראשית, פרק ד', פסוקים י"א–י"ב וגם בראשית, פרק ג', פסוקים י"ז–י"ט. (1) הביאו נקודת דמיון אחת בין העונש שניתן לקין ובין העונש שניתן לאדם. (8 נקודות) (2) לדעתכם, איזה עונש חמור יותר — העונש שניתן לאדם או העונש שניתן לקין? נמקו את דבריכם ובססו אותם על הכתוב. (7 נקודות)

פתרון מסמך המקור: קיץ תשפ"ה, שאלון 1262, שאלה 1

פתרון. 1. בראשית ד'. א1. בפס' ג-ד' נמצאת סיבה אפשרית להתעלמותו של ה' ממנחתו של קין והעדפתו את מנחתו של הבל. נראה כי הבל, לעומת קין, הביא מהמובחר: "והבל גם הוא הביא מבכורות צאנו ומחלבהן". א2. יש הטוענים כי ה' התעלם ממנחתו של קין כדי להעמידו בניסיון. חיזוק לכך נמצא בפס' ז': "לפתח חטאת רבץ, ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו". כלומר המטרה לבחון האם קין ישלם ביצרו, המשתוקק לחטא, או שהחטא ישלם בו.

ב1. את המילה 'עווני' ניתן לפרש בשני אופנים: 'עווני', מלשון חטאי: כלומר קין מביע חרטה על חטאו כלפי הבל. 'עווני', מלשון עונשי: כלומר קין אינו מביע חרטה אלא מביע כאב על העונש הכבד שקיבל. ב2. לדעתי פס' י"ד מחזק את הפירוש השני, לפיו קין אינו מביע חרטה אלא מביע צער על העונש הכבד שקיבל: "הן גרשת אתי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר והייתי נע ונד בארץ והיה כל מצאי יִהְרֶגְנִי". ג1. נקודת דמיון: בשני המקרים העונש הוא מן האדמה. אדם: "ארוה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה כל ימי חייך". קין: "ארוה אתה מן האדמה". ג2. לדעתי העונש שניתן לקין חמור יותר מכיוון שלאדם האדמה מצמיחה דבר: "וקוץ ודרדר תצמיח לך", ואילו לקין היא איננה מצמיחה דבר: "כי תעבד את האדמה לא תספ תת כחה לך".

מקורות ותמונות

נוסח הפסוקים: "מקרא על פי המסורה", דרך ספריא (sefaria.org), רישיון CC BY-SA.

שאלות ופתרונות הבגרות: מסמך השאלות והפתרונות לבגרות בתנ"ך.

ההסברים נכתבו על ידי מכין המצגת בהסתמך על האתרים textologia.net ו-sofpasuk.com (בפרפראזה, עם קרדיט), ואם לא נמצא באתרים סיכום לפרק, על סמך הכתוב. לא נבדקו על ידי מורה.

המושגים: "מילון מושגים - תנ"ך", קמפוס אורט. הקישור בין המושג לפרק, המפות והתרשימים הם של מכין המצגת.

תמונה (נחלת הכלל): | Frans Floris (I), Frans Floris - Adam and Eve with Cain and Abel |
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Frans_Floris_-_Adam_and_Eve_with_Cain_and_Abel.jpg

תמונה (נחלת הכלל): | Fra Bartolomeo, Fra Bartolomeo, Adam and Eve with Cain and Abel |
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fra_Bartolomeo,_Adam_and_Eve_with_Cain_and_Abel.jpg

תמונה (נחלת הכלל): | anonymous, Cain and Abel P1978 | https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cain_and_Abel_P1978.jpg

תמונה (נחלת הכלל): | Titian, Titian - Cain and Abel - WGA22778 | https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Titian_-_Cain_and_Abel_-_WGA22778.jpg

תמונה (נחלת הכלל): | Nicola Vaccaro, Nicola Vaccaro - Adam and Eve with Cain and Abel - KMSsp126 - Statens Museum for Kunst |
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nicola_Vaccaro_-_Adam_and_Eve_with_Cain_and_Abel_-_KMSsp126_-_Statens_Museum_for_Kunst.jpg